

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа им. Ш.Ч.Сат с.Чаа-Холь Чаа-Хольского
кожууна Республики Тыва»

РАССМОТРЕНО

На заседании ШМО

Сидорова

Протокол № 1
от «28» 08 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместитель директора по
УВР Сидорова /Ондар С.С./

«29» августа 2024г.

УТВЕРЖДЕНО

Приказом директора МБОУ СОШ
им.Ш.Ч.Сат

Приказ № 83 от «29» 08 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Учебного предмета «Родной (тувинский) язык»

для обучающихся 5-11 класса

2024-2025 уч.г.

Тайылбыр бижик

1. Ажылчын программаны 2024-2025 өөредилге чылында Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүнениң чаарттыганын федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.

2. Ажылчын программаны 5-ки класска тыва дылды өөредир чижек Программаның даянган. 2022ч.

3. 1.Тыва дыл. К.Б.Доржу, Н.Д. Сувандии, А.Б.Хертек, Б.Ч.Ооржак, Ч.А.Сарыглар, М.В.Бавуу-Сюрюн. 5 класс. – 2014, 2018ч.

3.2.Тыва дыл. Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар, Ч.М.Тюлюш. 5 класс.– 2022ч., ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному - 2014, 2018, 2022г.

Өөредилге программаны 102 шакка тургускан.

Амгы үеде тыва дыл Тыва Республиканың күрүне болбушаан, тыва чоннуң төрөөн дылы бооп руур. Өөреникчилерни дылга өөредир оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел-бодалдарын хевирлээр. Оон аңгыда төрөөн дыл эртеми уругларның логиктиг боданышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге программаны болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөренип эрткен чүүлдерниң дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилерниң эге класстарга төрөөн дылга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

Тыва дылды өөредириниң сорулгалары:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрөөн чурттунга ынак болурунга кижизидер, төрөөн дылынга ынак, төрөөн дылын, чүдүлге-сүзүглелин үнелээри дег медресе билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрөөн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедишкенин билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;
- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медреселдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш, хостуг чугаалажып, бодунуң бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;
- тыва дылдың билиглерин шингээди алыр, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүң кол бодалын илереди билир;

- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа-домаанга ажыглап шыдаар;
- шингээдиң алган аргаларын болгаш билиглерин херек кырында амыдыралга ажыглаары.

Тыва дыл башкылаарының кол ажил угланышкыны:

1. Өөреникчилерни медреселдиги-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарыңга өөредери;
2. Оларга төрөөн дыл болгаш чогаал талазы-биле эге билиглерни бээри;
3. Өөреникчилерни ном-биле ажылдаарыңга чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонургалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;
4. Өөреникчилерниң моральболгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
5. Өөренип таныыр чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчыктырары.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы:

Уругларның шингээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырының шиитпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклопедиялар, словарьлар, интернет-ресурстар) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

Билиг хыналдазының организациязы:

№ п/п	Хыналда ажилдар	Ай, хүнү	Херек кырында
1	I-ги улдуннуң административтиг хыналда диктантызы «Тооруктаанывыс»		
2	II-ги улдуннуң административтиг хыналда диктантызы «Анай»		
3	III-кү улдуннуң административтиг хыналда диктантызы «Алышкылар»		
4	IV-кү улдуннуң административтиг хыналда диктантызы		

Темалыг планнаашкын

№	Темалар болгаш эгелери	Үлеттинген шактар
1	Кирилде	1
2	Катаптаашкын	1
3	Дыл дугайында билиглер	2
4	Фонетика болгаш орфоэпия	10
5	Графика болгаш орфография	2
6	Лексика болгаш фразеология	11
7	Синтаксис. Пунктуация. Сөс каттыжыышкыны. Бөдүүн домак.	4
8	Чугаа болгаш чугаа культуразы	1
9	5-ки класстарга өөрөнгөн чүүлдерниң катаптаашкыны	1
10	Түңнел кичээл	1

5-ки класстың тыва дыл эртемин өөрөнгениниң түңнелинде

уругларның шингээдиң алган турар уjurлуг билиглери:

- сөстерни фонетика, тургузуглуг, морфология талазы-биле ийи чугула кежигүңнүг домактарны синтаксис талазы-биле сайгарып билир;
- сөстерниң лексиктиг, грамматиктиг утказын, тускай болгаш дузалал чугаа кезектерин ылгап билир;
- сөс каттыжыышкыннарының тургустунар аргаларын, хевирлерин танып билир, тодарадып билир;
- бөдүүн домактың чугааның сорулгазының, тургузуунуң аайы-биле хевирлерин шын илередип билир, чугаага ажыглап билир;
- сөстерде 1-5 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнери таваржып турар черлерни тып, тайылбырлап шыдаар;
- сөс эгезинге т-д, б-п, сөс иштинге дагыннаан ажык эвес үннерни ийи үжүк-биле бижиир;
- хуу чүве аттарының шын бижилгезин билир;

- домактарда өөрөнгөн дүрүмнөри ийи үжүк-биле бижиктеринге бижик демдектерин тыпкаш, оларны тайылбырлап билир (адалгалыг домактар, чаңгыс аймак кежигүннөрлиг домактар, түңнөкчи сөстөрлиг чаңгыс аймак кежигүннүг домактар, нарын домактарда ынчалза-даа, а, харын, чүгө дээрге, ынчангаш деп эвилелдер);
- дорт чугаага бижик демдектерин шын салып билир.

Тыва дыл. 5класс

№ урока	Темалар	Шактар саны			Хүнү		ЭОР
		шупту	Х\А	Ч\С	план	факт	
1	1-4 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын Чугаа кезектери. Сөс каттыжыышкыны болгаш домак	1					
2	Чугааның болур байдалы. Чугааның стильдери.	1					
3	Төрээн дыл – чоннуң эртинези (Дыл – кижилерниң харылзажыр чугула чепсээ. Төрээн дыл – чоннуң чон бооп артарының үндезини. Тыва дылды өөренириниң ужур-дуказы.)	1					https://irnsh.ru/
4	Дыл эртеми болгаш ооң адырлары.	1					https://irnsh.ru/
5	Тыва дыл эртемниң адырлары, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглаары.	1					https://irnsh.ru/
6	Чугааның янзылары.	1					https://irnsh.ru/
7-8	Хыналда ажыл	2	1	1			
9-29	Фонетика дугайында билиг. Фонетика – дылдың үн тургузуунун дугайында эртемниң адыры. Үн – дылдың эң бичии кезии. Чугаа органнары болгаш чугаа үннериниң тургустунары. Артикуляция. Үннерниң утка ылгаар хүлээлгелери (шынарлары). Фонетиктиг транскрипция болгаш ооң чамдык демдектери. Ажык үннерниң бөлүктээшкени:	1 2 3		2			https://irnsh.ru/

<p>Кыска, узун болгаш өк-биле адаар ажык үннер.</p> <p>Кадыг болгаш чымчак ажык үннер.</p> <p>Ажык үннерниң аяннажылгазы (сингармонизм).</p> <p>Эрин-биле адаар болгаш эрин-биле адавас ажык үннер.</p> <p>Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкени:</p> <p>күштүг, кошкак болгаш аяар ажык эвес үннер.</p> <p>Ыйткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер.</p> <p>Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чуруму.</p> <p>Слог болгаш ооң хевирлери (ажык, хаалчак). Тыва дылда ударение.</p> <p>Ч.С. Чогаадыг. «Алдын күс»</p> <p>Интонация. Орфоэпия дугайында билиг. Тыва дылда шын адалганың дүрүмнери.</p> <p>Сөсте ийи ажык үн аразынга дүлей ажык эвес үннүң ыткыр үнбиле солчу бээрин тайылбырлаар. Сөстерде ажык эвес үннерни шын адаар.</p> <p>Бөлүктөр аразынга чаржып ажылдаар: сөстөрниң транскрипциязын дүрген бижиир. Айыткан үннерни шупту деңге ыткыр кылдыр шын адаар.</p> <p>Сөстерде үннерни шын адаар. Коллективтиг ажылдаар: шын адалганың ужур-дузазының дугайында чугаа чорудар.</p> <p>Эжеш ажылдаар: сөстүң слогтарын тодарадыр; ажык болгаш хаалчак слогтарны аңгылаар. Бижикке слогту дараазында одуругже</p>	<p>4</p> <p>5</p> <p>6</p> <p>7</p> <p>8</p> <p>9</p> <p>10</p> <p>11</p> <p>12</p> <p>13</p> <p>14</p> <p>15</p> <p>16</p> <p>17</p> <p>18</p> <p>19</p> <p>20</p> <p>21</p>					
--	---	--	--	--	--	--

30	Катаптаашкын	1				https://irnsh.ru/
31-32	Хыналда ажыл	2	1	1		
33-42	<p>Алфавит болгаш ооң ужур-дузазы.</p> <p>Тыва алфавиттин төөгүзү.</p> <p>Латинчиткен тыва алфавит.</p> <p>Кириллицага үндезилээн тыва алфавит. Ниитилел амыдыралынга бижиктин ужур-дузазы.</p> <p>Орфография дугайында билиг.</p> <p>Орфографиянын дүрүмнери.</p> <p>Тыва дылдың словарьлары.</p> <p>Ажык эвес үннернин үжүктөрүн дакпырлап бижиири.</p> <p>Й үннүг үжүктөрлиг (я, е, ё, ю.) сөстөрни шын бижиири.</p> <p>Сөс эгезинге т-д, п-б деп үннернин үжүктөрүн шын бижиири.</p> <p>Кадыг (ь) болгаш чымчак (ъ) демдектерни сөске ажыглаары.</p>	<p>1 10</p> <p>2</p> <p>3</p> <p>4</p> <p>5</p> <p>6</p> <p>7</p> <p>8</p> <p>9</p> <p>10</p>	1	1		https://irnsh.ru/
43-66	<p>Лексикология – дыл эртеминин бир адыры. Сөс болгаш ооң лексиктиг утказы. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр.</p> <p>Сөстөрнин дорт, доора болгаш көжүргөн уткалары.</p> <p>Омонимнер. Синонимнер. Антонимнер.</p> <p>Табу сөстөр болгаш эвфемизмнер.</p> <p>Тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказы (ниити түрк лексика, өске дылдардан үлегерлээн лексика: моол, кыдат, төвүт, орус болгаш өске дылдардан)</p>	<p>24</p> <p>1</p> <p>2</p> <p>3</p> <p>4</p> <p>5</p> <p>6</p>	1	3		https://irnsh.ru/

	<p>Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказы.</p> <p>Ниити ажыглалдың сөстери.</p> <p>Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер.</p> <p>Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер), чаа сөстөр (неологизмнер).</p> <p>Жаргонизмнер.</p> <p>Чогаадыг.</p> <p>Хуу аттар (ономастика), оларның янзылары (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер болгаш космонимнер).</p> <p>Фразеология – дыл эртеминиң бир адыры.</p> <p>Фразеологизмнер дугайында билиг.</p> <p>Фразеологизмнерниң кол демдектери болгаш утказы.</p> <p>Тыва дылдың фразеологтук словары.</p> <p>Тыва дылдың тайылбырлыг словары.</p> <p>Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы.</p> <p>Хыналда диктант.</p>	7					
		8					
		9					
		10					
		11					
		12					
		13					
		14					
		15					
		16					
		17					
		18					
		19					
		20					
		21					
		22					
		23					
		24					
		25					
		26					
		27					
		28					
		29					
		30					
		31					
		32					
		33					
		34					
		35					
		36					
		37					
		38					
		39					
		40					
		41					
		42					
		43					
		44					
		45					
		46					
		47					
		48					
		49					
		50					
		51					
		52					
		53					
		54					
		55					
		56					
		57					
		58					
		59					
		60					
		61					
		62					
		63					
		64					
		65					
		66					
67-74	<p>Синтаксис – грамматиканың бир адыры.</p> <p>Пунктуация дугайында билиг.</p> <p>Бижик демдектери болгаш оларның хүлээлгелери.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары.</p> <p>Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг.</p> <p>Сөс каттыжыышкынында өзек болгаш чагырткан сөс.</p>	8	1	1			https://irmsh.ru/

	Сөс каттыжыышкынының синтаксистиг сайгарылгазы.					
75-88	<p>Домак. Бөдүүн домак дугайында билиг. Чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарның хевирлери (медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары). Алгы домаа. Домактың грамматиктиг ооргазы (предикаттыг төвү). Чогаадыг. Тургузуунун аайы-биле домактарның янзыларының (ийи чугула кежигүннүт (ийи составтыг) болгаш чаңгыс чугула кежигүннүт (чаңгыс составтыг), делгеренгей эвес болгаш делгеренгей, нарынчыттынган болгаш нарынчыттынмаан, долу болгаш долу эвес) дугайында ниити билиг. Бөдүүн домакта логиктиг ударение дугайында билиг. Бөдүүн домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	14		2		https://irnsh.ru/
89	Катаптаашкын	1				https://irnsh.ru/
90-91	Хыналда ажыл	2	1	1		https://irnsh.ru/
92-97	<p>Диалог. Аас чугааның хевирлери: айтырыгхарыы, сонuurгалын оттуруп чугаалажыры, бодал солчуру. Монолог: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын. Чогаадыг «Удавас чай»</p>	6		2		https://irnsh.ru/
98-100	<p>Катаптаашкын. Фонетика. Орфоэпия. Орфография. Лексика болгаш фразеология. Синтаксис. Пунктуация.</p>	3				https://irnsh.ru/
101-102	Хыналда ажыл .Түңнел кичээл.	2	1	1		https://irnsh.ru/

Тайылбыр бижик

1. 2024-2025 өөредилге чылында ажылчын программаны Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң күрүне стандартызының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүнениң Федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.

2. Ажылчын программаны кол ниити өөредилгенин 6-гы класска «Төрээн (тыва) дылды» өөредир чижек Програмазынга даянган. 2022ч.

3. М.В.Бавуу-Сюрюн, К.Б.Доржу, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек. Тыва дыл, 6 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному - Кызыл – 2015 г.

Өөредилге програмазын 68 шакка тургускан.

Амгы үеде тыва дыл Тыва Республиканың күрүне дылы болбушаан, тыва чоннун төрээн дылы бооп чоруур. Өөреникчилерни дылга өөредири оларның долгандыр турар бойдушка болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел бодалдарын хевирлээр. Оон аңгыда төрээн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге програмазы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5-9 класстарга төрээн дыл курузу 1-4 класстарга өөренип эрткен чүүлдерниң дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилерниң эге класстарга төрээн дылга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

Тыва дылды өөредириниң сорулгалары:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрээн чурттунга ынак болурунга кижизидер, төрээн дылынга ынак, төрээн дылын чүдүлге-сүзүглелин үнелээри дег медегеп билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрээн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедииншинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;

- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медегелдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш хостуг чугаалажып, бодунуң бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;

- тыва дылдың билиглерин шингээдип алыр, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүн кол бодалын илередип билир;

- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа домаанга ажыглап шыдаар;

● шингээдип алган аргаларын болгаш билиглери херек кырында амыдыралга ажыглаары.

Тыва дыл башкылаарының кол ажыл угланышкыны:

1. Өреникчилерни медреселдип-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарыга өөредип;
2. Оларга төрөөн дыл болгаш чогаал талазы-биле эге билиглери бээри;
3. Өреникчилерни ном-биле ажылдаарыга чаңчытырар болгаш оларның дылга сонургалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;
4. Өреникчилерниң мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
5. Өренип таныыр чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деннеп, түннеп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчытырары.

6-гы класстың тыва дыл эртемин өөренигинин түннелинде уругларның шингээдип алган турар үжүрлүг билиглери:

1. Сөс чогаадылгазының сайгарылгазын кылыр. Ийи чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Диалект сөстөрү, эргижирөөн сөстөрү, неологизмнерни ылгап чугаага шын ажыглап билер.
2. 5-6 класстарга өөренип чугаа кезектеринге хамаарышкан сөстөрү тывар болгаш оларның грамматиктиг демдектерин тодарадып билери.
3. **Орфографиядан болгаш орфоэпиядан.** Нарын кылыг сөстөрүн, наречие, ат оруннарын шын адаар болгаш бижиир. Тодаргай эвес ат оруннарында артынчыларны аңгылап болгаш дефистеп бижиир.
4. **Пунктуациядан.** Деепричастиелиг бөлүглелдерни бижиик демдектери-биле аңгылаар. Домакка удурланыштырар болгаш чагырыштырар эвилелдер мурнунга биче секти салып билер.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы

Уругларның шингээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырының шийтпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклопедиялар, словарьлар, Интернет-ресурстар) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

6 класс – 68 ш.

Каптаашкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлык диктант, телевизел дээш о.ө.) – 13 шак.

Теория болгаш практика – 47 шак. Ажыглаар шенелде өөредилге номнары:

Тыва дыл. 5 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар, Ч.М. Тюлюш. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2022. (Тыва дыл. 5 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар, 2024, чаарткан электроннуг хевир).
(Тыва дыл. 5 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар, 2024, чаарткан электроннуг хевир).

Тыва дыл. 6 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2022. (Тыва дыл. 6 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар, 2024, чаарткан электроннуг хевир).

№ урока	Программа аайы-биле темалар	Шактар саны			Хүнү		ЭОР
		шүптү	Хыналда ажыл	Чугаа сайзырадылгасы	План	Факт	
1	Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрел дылдар болгаш өгбө дыл дугайында билиг.	1					
2	Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.	1					
3	5 класска өөренген чүүлдеринге каптаашкын Фонетика болгаш орфоэпия.	1					
4-5	5 класска өөренген чүүлдеринге каптаашкын Лексика. Сөзүглелдер, оларның стили. Чогаадыг	2		1			
6-13	Морфемика. Тыва дылда сөстүң уткалыг кезектери азы морфемалар. Сөстүң тургузуу. Сөстүң дазылы. Төрел сөстөр. Дүлөй ажык эвес үн-биле төнгөн дазылга, ажык үнден эгелээн кожумак немежирге, дүлөй ажык эвес үннерниң ыгтыкыр үннер-биле солчуру.	8					

	<p>Чогаадылга кожумактары. Аттыг чүве аттарын, кылыг сөзүн, наречиени тургузар кожумактар. Сөстүң дөзү: укталган, укталбаан.</p> <p>Хевир тургузар кожумактар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүн болбас хевириниң кожумаа, кылыг сөзүңге немелде утка киирер кожумактар.</p> <p>Өскертилге кожумактары: чүве адының сан, падеж, арын кожумактары; кылыг сөзүнүн үе, сан, арын кожумактары.</p> <p>Сөс чогаадылгасы. Сөстүң тургустунар аргалары: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг арга. Хурааңгайлаар арга.</p> <p>Сөстүң морфемниг сайгарылгасы.</p>				
14	Хыналда ажыл	1			
15-29	Морфология – грамматиканың бир адыры. Тыва дылда чугаа кезектериниң бөлүктээшкени. Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгелери.	15 1			
	Тодаргай болгаш туугай чүве аттары. Хуу болгаш ниити чүве аттары. Чүве адының чогаадылгасы. Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери. Чүве аттарының саны. Чүве адының хамаарылга хевирини, ооң кожумактарын шын бижиири. Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижиири.	2 3 4 5 6 7			

					8	<p>Чүве адының падежтери, оларның грамматиктиг утказы, кожумактарын шын бижиири.</p> <p>Адаарының падежи</p> <p>Хамаарыштырарының падежи</p> <p>Бээриниң падежи</p> <p>Онаарының падежи</p> <p>Турарының падежи</p> <p>Үнериниң падежи</p> <p>Углаарының падежи</p> <p>Орус дылдан үлегерлээн сөстөрниң падеж, сан кожумактарын шын бижиири</p> <p>Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы</p>	1	1		
30					1	<p>Хыналда ажыл</p>				
31-40					10	<p>Демдек ады. Ооң утказы болгаш синтаксистиг хүлээлгелери.</p> <p>Демдек аттарының темалыг бөлүктери. Кижилерниң аажы-чаңын, мөзү-бүдүжүн көргүскен демдек аттары. Дириг амытаннарның аажы-чаңын, өң-чүзүнүн көргүскен демдек аттары. Чүвелерниң янзы-бүрү ылгавыр талаларын көргүскен демдек аттары.</p> <p>Демдек адының чогаадылгазы: морфологтуг арга, синтаксистиг арга, сөстүң катаптаанындан тургустунары.</p> <p>Демдек адының уткалыг бөлүктери. Шынарның демдек аттары. Шынарның демдек адының чадалары. Өйүндө чада. Кошкадыр чада.</p> <p>Күштеддирер чада.</p> <p>Хамаарылганың демдек ады.</p> <p>Укталган, укталбаан демдек аттары.</p>				

	Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы. Демдек адынга катаптаашкын. Демдек адын чугаага ажыглаары					
41	Хыналда ажыл	1				
42	Чогаадыг/ чогаадыкчы ажыл		1			
43-49	Сан адының утказы. Сан адының тургузуунуң болгаш утказының аайы-биле бөлүктери. Араб болгаш рим чурагайлар-биле айыткан сан аттарының кожумактарын шын бижиири. Сан адының синтаксистиг хүлээлгези. Сан адының нарын сөстер болгаш быжыг сөс каттыжышкыннары тургузарынга киржилгези. Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстерниң ажыглалы. Сан адын чугаага ажыглаары. Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.	7				
50	Хыналда ажыл	1				
51-55	Ат орнунун грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. Ат орнунуң бөлүктери. Арынның ат оруннары. Айтылганың ат оруннары. Айтырыгың ат оруннары. Тодаргай ат оруннары. Тодаргай эвес ат оруннары, оларны шын бижиири. Чамдык ат оруннарының саннарга, падеждерге өскерлири. Ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазы	5				
56	Хыналда ажыл	1				
57	Чогаадыг		1			

58-64	Тыва улустун чугаа этикеди.	7			
	<p>Чугаа чорудулгазының хевирлери: чүгүртү (улукаралап) номчууру; сөзүглелден кол медээни тып номчууру; сөзүглелди сайгарып номчууру. Сөзүглелдиң тодаргай болгаш элдээрткен утказы. Номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын сактып бижиири. Монологтуң янзылары. Чурумал. Тоожуушкун. Угаап боданыышкын. Дыл тамазынга дыңнадыг. Диалогтуң хевирлери: кылдыныгны боттандырарынче углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажыры.</p>				
65-67	<p>Катаптаашкын. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Морфология. Аттыг чугаа кезектери. Ат орну.</p>	3			
68	Хыналда ажыл	1			
		68 шак			

Тайылбыр бижик

1. Ажылчын программаны Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүнениң Федералдыг өөрөдилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.
2. Доржу К.Б., Сарыглар Ч.А. 7-ги класска тыва дылды өөредир чижек Программазынга даянган, 2022ч.
  3. 1. Тыва дыл, 6 -7 класс. Д.А.Монгуш, К.Б.Доржу.
Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному - Кызыл – 2007 ч.
  3. 2. Тыва дыл. 6 кл. 2015, 2016, 2018. М.В.Бавуу-Сюрюн, К.Б.Доржу, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек.
  3. 3. Тыва дыл. 6 класс. Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2022ч. ООО Изд «Офсет»
  3. 4. Тыва дыл. 7 класс. Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. (парлалгада) ООО Изд «Офсет»

Ниитизи-биле 7-ги класска тыва дылга 102 шак бердинген.

5-11 класстарга тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы-биле күрүне стандарттарынга дүүштүр тургускан.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрээн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, өске-даа янзыларының, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөрөдилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустуң амыдыралының, ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талалрында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөрөдилге черлеринге төрээн дылды өөредир уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрээн дылын шингээдип алыры - өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкнниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

5-9 класстарга тыва дыл эртемниң утказы

Школага тыва дыл эртемни(курузун) өөредириниң программазында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижириниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрээн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедишкннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Тыва дыл эртемнин тургузуу (7 класс)

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылгазын чаңгыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредири көрдүнгөн.

7-ги класска баштай «Литературлуг тыва дыл болгаш оон диалектилеринин дугайында билиг» деп эгени өөрөнгөш, 6-гы класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар. Катаптаашкын соонда «Эдеринчилер болгаш дузалал аттар», «Эвилелдер», «Артынчылар» деп дузалал чугаа кезектерин болгаш «Аян сөстөрүн» өөренир кылдыр кириген. «Синтаксис болгаш пунктуация» деп улуг бөлүккө «Сөс каттыжышкыны болгаш домак», «Бөдүүн домак» деп эгелерин өөренир.

Школага тыва дылды өөрөдиринин сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билиринин мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиринин болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илерединин мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилернин ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазынын, хөгжүлдесинин дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунун дугайында бөдүүн билиглери-биле таньштырар;
- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээдип алырынга өөреникчилернин сонuurгалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотизмнин болгаш интернационализмнин ёзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглернин өске-даа үндесиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянныг номчурунун мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилернин мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүн- биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөрөдиринин болгаш күш-ажылдың сагылчурумун сагырынга кижизидер.

7-ги класстың өөреникчилеринин тыва дылга шингээдип алыр кол-кол билиглери:

Сөс каттыжышкыннарының, ийи чугула кежигүннүг болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Домактын чаңгыс аймак кежигүннери, кирилде сөстер болгаш кирилде домактар, адалга-биле нарынчыттырган ийи чугула кежигүннерлиг болгаш чаңгыс чугула кежигүннерлиг бөдүүн домактар тургузар.

Чугааның утказынга болгаш стилинге дүүштүр синтаксистиг синонимнерни ажыглаар.

Пунктуациядан. 7 класска өөрөнгөн бижик демдектерин билир, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар; адалгалар, киирилде сөстөр, киирилде домактар, аян сөстөрлиг домактарга бижик демдектерин салыр. Херек черлерге кол сөс биле сөглөкчиниң аразынга тире салыр.

Орфографиядан. 5-7 класстарга өөрөнгөн орфограммаларлыг сөстөрни шын бижиир болгаш тайылбырлап билир.

Тыва дыл 7 класс 102ш

Катаптаашкын – 10 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 17 шак. Теория болгаш практика – 75 шак.

Ажыглаар шенелде өөредилге ному: Тыва дыл. 7 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2023.

№	Темалар	Шагы	Х/а	Ч/с	План	Факт	ЭОР
1		3					https://irnsh.ru
2	Тыва дыл – Тыва Республиканың күрүне дылы.						
3	Тыва дылдың ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Тыва дыл болгаш чоннун культуразы						
4-6	6 класска өөренген чүүлдеринге катаптаашкын	3					https://irnsh.ru
7-8	Ч/с чогаадыг «Төрээн тыва дылым»	2		2			https://irnsh.ru
9-27	Морфология. Кылыг сөзү. Кылыг сөзүнүң грамматиктиг утказы, морфологуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. Кылыг сөстериниң уткалыг бөлүктери. Кылыг сөзүнүң тургузуу. Кылыг сөзүнүң чогаадылгазы. Морфологуг арга. Синтаксистиг арга. Дузалал кылыг сөстериниң дугайында билиг. Бөдүүн, нарын, составтыг кылыг сөстери. Кылыг сөзүнүң болур болгаш болбас хевирлери. Кылыг сөзүнүң эге хевирлери.	19					https://irnsh.ru
							https://irnsh.ru

	Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлери. Кылыг сөзүнүң залогтары. Болдуруушкун залогу. • Болчуушкун залогу. Эгидииникин залогу. Качыгдаашкын залогу. Кылыг сөзүнүң видтери. Тодаргай эвес вид. Добзулган вид. Дагыннаан вид. Болбастаар вид Ритмиктиг вид. Дүрген вид.							https://irnsh.ru https://irnsh.ru https://irnsh.ru
28-29	Катаптаашкын	2						
30-31	Хыналда ажыл	2	2					
32-37	Причастие – кылыг сөзүнүң тускай хевир. Эрткен үеңиң причастиези. Келир үеңиң причастиези, болгалак үеңиң, болгу дег үеңиң причастиези. Причастиелиг бөлүглел, ооң домакка тодарадылга, байдал болуру. Причастиелерниң морфологтуг сайгарылгазы.	6						
38-39	Ч/с Эдертиг	2		2				
40-44	Деепричастие. Деепричастие – кылыг сөзүнүң өскерилбес тускай хевир. Деепричастиелерниң грамматиктиг утказы, синтаксистиг хүлээлгелери. Тыва дылдың деепричастиеелери. Деепричастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру. Морфологтуг сайгарылга. Словарьлыг диктант	5						https://irnsh.ru https://irnsh.ru https://irnsh.ru
45-46	Хыналда ажыл	2	2					
47-56	Наклонение, ооң хевирлери (болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар наклонениелер).	10						

	Болуушкун наклонениези, ооң үелери. Болуушкун наклонениезиниң эрткен үези.								
	Болуушкун наклонениезиниң амгы үези.								
	Болуушкун наклонениезиниң келир үези.								
	Дужаал наклонениези.								
	Даар наклонениези.								
	Чөпшээрел наклонениези. Кызыгаарлаар наклонениези.								
	Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.								
57	Кылыг сөзүңге катаптаашкын	1							https://irnsh.ru
58-59	Хыналда ажыл	2	2						https://irnsh.ru
60-62	Өттүнүг сөстөр – тускай чугаа кезээ, ниити утказы. Өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктери (үн, ытдааш, шимчээшкин, хевир өттүнер сөстөр, миннишкин илередир сөстөр), оларның тургустунары. Составтыг кылыг сөстери тургузарынга уjurдузазы база синтаксистиг хүлээлгези. Өттүнүг сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазы.	3							https://irnsh.ru
63-71	Наречие – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгелери. Наречиелерниң чогаадылгазы болгаш оларны шын бижиири. Наречиелерниң өске чугаа кезектеринден ылгалы. Наречиелерниң уткалыг бөлүктери, оларның синтаксистиг хүлээлгелери. Үениң наречиези. Туруштуң наречиези. Сорулганың, чылдагааның наречиелери.	9							

	Кылдыныг аргазының наречиези. Хемчегниң наречиези. Наречиелерниң морфологтуг сайгарылгазы. Катаптаашкын.						https://irnsh.ru
72-73	Хыналда ажыл	2	2				https://irnsh.ru
74-75	Чогаадыг	2		2			https://irnsh.ru
76-80	Дузала чугаа кезектери. Эвилел – дузалал чугаа кезээ. Эвилелдерниң утказы болгаш оларның домак тургузарынга ужурдузазы. Чагырыштырбас эвилелдер: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар. Чагырыштырар эвилелдер. Синоним эвилелдер.	5					
81-83	Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазы Эдеринчилер болгаш дузалал аттар, оларның грамматиктиг хүлээлгелери. -биле деп эдеринчини шын бжири. дег, ышкаш деп эдеринчилерни бөлүгелдер тургузуп турда, биче сек-биле аңгылаары. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазы.	3					https://irnsh.ru
84-86	Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери. Артынчыларны бөлүктээри болгаш шын бжири. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазы.	3					https://irnsh.ru
87-89	Аян сестери, ооң бөлүктери. Аян сестери бар домакка бижик демдектери болгаш ударение. Аян сестериниң морфологтуг сайгарылгазы.	3					https://irnsh.ru
90-91	Хыналда ажыл	2	2				

92-97	<p>Монолог. Чурумал. Угаап боданыышкын. Тоожуушкун. Диалогтуң хевирлери: кандыг-бир кылдыныгже хаара тудар чугаа, медээ билип алыр азы дамчыдар чугаа, бодалдар солчур чугаа.</p>	6				https://irnsh.ru
98-100	<p>Чыл төнчүзүндө түңнел катаптаашкын Морфология. Кылыг сөзү. Наречие. Өттүнүг сөстөр. Дузалал чугаа кезектери. Аян сөстери</p>	3				https://irnsh.ru
102	<p>Хыналда ажыл .Туннел кичээл</p>	2	2			https://irnsh.ru

Тайылбыр бижик

1. Ажылчын программаны 2024-2025 өөредилге чылында Тыва Республиканын ниити өөредилгезинин күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүненин чаартынган Федералдыг өөредилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.

2. Ажылчын программаны 8-ки класска тыва дылды өөредир чижек

Программазынга даянган. 2022ч.

3. 1. М.Д.Биче-оол, Д.А.Монгуш, М.В.Бавуу-Сюрюн, А.К.Ойдан-оол. Тыва дыл, 8-9 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному - Кызыл – 2001, 2006.

3. 2. Д.А.Монгуш, М.В.Бавуу-Сюрюн, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек, М.Н.Ооржак, 2018ч.
3.2. Е.М.Куулар, Л.Х.Ооржак, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч.(парлалгада) ООО Изд «Офсет»

Өөредилге программазын 68 шакка тургускан.

Амгы үеде тыва дыл Тыва республиканын күрүне дылы болбушаан, тыва чоннун төрөөн дылы бооп чоруур. Өөреникчилерни дылга өөредири оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел бодалдарын хевирлээр. Оон ангыда төрөөн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге программазы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелернин сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөренип эрткен чүүлдернин дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилернин эге класстарга төрөөн дылга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

Тыва дылды өөредиринин сорулгалары:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрөөн чурттунга ынак болурунга кижизидер, төрөөн дылынга ынак, төрөөн дылын чүдүлге-сүзүглелин үнелээри дег медресеп билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрөөн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедишкинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;

- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медреселдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш хостуг чугаалажып, бодунуң бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;

- тыва дылдың билиглерин шингээдип алыр, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүн кол бодалын илередип билер;

- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа домаанга ажыглап шыдаар;

- шингээдип алган аргаларын болгаш билиглерин херек кырында амыдыралга ажыглаары.

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билиринин мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;

- шын бижириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
  - теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынынын аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
  - өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазынын культуразын бедидер;
  - өөреникчилерниң ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазынын, хөгжүлдесиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунун дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
  - оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
  - төрээн дылына камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээдип алырына өөреникчилерниң сонuurгалын күштелдирер;
  - өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
  - ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;
  - өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
  - шын, медреселдиг, аянныг номчурунун мергежилдерин сайзырадыр;
  - төрээн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандырырына бүрүнү- биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагылчурумун сагырына кижизидер.

Тыва дыл башкылаарынын кол ажыл угланыышкыны:

1. Өөреникчилерни медреселдии-биле шын номчуур, бижир болгаш чугаалаарына өөредири;
2. Оларга төрээн дыл болгаш чогаал талазы-биле эге билиглерни бээри;
3. Өөреникчилерни ном-биле ажылдаарына чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонuurгалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;
4. Өөреникчилерниң мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
5. Өөренип таныыр чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчыктырары.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы

Уругларның шингээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырынын шиитпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклопедиялар, словарьлар, Интернет-ресурстар) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

8 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаалдыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдеринг, чогаадыг, словарьлык диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 12 шак.
Теория болгаш практика – 48 шак.

Ажылгаар шенелде өөредилге ному: Тыва дыл. 8 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Л.Х. Ооржак, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар.
– Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2023.

№ урока	Программа аайы-биле темалар	Шақтар саны			Дата		ЭОР
		шагы	Хыналда ажыл	Чугаа сайзырадылгасы	План	Факт	
1-3	Бүгү делегейниң төрөөн дыл хүнүнүн дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустун аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы. Чечен чогаал стилиниң дугайында.	3					
4	7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1					
5	Чогаадыг «Төрөөн дыл чүге херегил?»	1		1			
6-10	Сөс каттыжышкыны. Сөс каттыжышкынының дугайында билиг. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжышкыннары. Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Сөс каттыжышкыннарының синтаксистиг сайгарылгасы.	5					
11	Хыналда ажыл	1	1				

12-16	<p>Бөдүн домак дугайында билиг (домактын грамматиктиг ооргазы, ийи составтыг, чаңгыс составтыг домактар; делгеренгей, делгеренгей эвес домактар).</p> <p>Ийи составтыг домактар. Домактын чугула кезигүүнери.</p> <p>Кол сөс, ооң илереттинери. Кол сөстүн көргүзүкчүлери.</p> <p>Сөглөкчи, ооң илереттинери, хевирлери (бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг кылыг сөстүг, составтыг ат сөстүг).</p> <p>Сөглөкчинин составында модальдыг сөстөр.</p> <p>Делгеренгей эвес бөдүүн домактар. Домактын синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	5				
17-21	<p>Домактын ийиги черге кезигүүнери. Немелде.</p> <p>Дорт болгаш доора немелделер, оларнын илереттинери.</p> <p>Тодарадылга болгаш капсырылга, оларнын илереттинери.</p> <p>Байдалдар, оларнын утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегнин байдаллары. Байдалдарнын илереттинери.</p> <p>Делгеренгей домактар дугайында билиг.</p> <p>Домактын синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	5 2 3 4 5				
22	Хыналда ажыл	2				
23	Чогаадыг	1				1
24-27	<p>Чаңгыс составтыг домактар.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактарнын хевирлери.</p>	4 1				

	<p>Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар. Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары. Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузаы. Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	2 3 4				
28-29	<p>Долу болгаш долу эвес домактар. Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Долу эвес домактарны чугаага болгаш нарын домактарга ажылгаары.</p>	2				
30-34	<p><i>Словарьыг диктант</i> Нарынчыгтыг домактар дугайында билиг. Домактың чаңгыс аймак кижигүннер дузазыбиле нарынчыгтынары. Чаңгыс аймак кижигүннерниң илереттинери. Чаңгыс аймак кижигүннерниң холбажыр аргалары. Чаңгыс аймак кижигүннерлиг домактарга түңкөкчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодаралгалар, оларга бижик демдектери.</p>	5	III	жуу		
35	Катаптаашкын	1				
36	Хыналда ажыл	1				

37-56	<p>Тускайлаан кезигүүнүг домактар.</p> <p>Тодарадылгалар болгаш капсырылгаларны тускайлаары, оларга бижик демдектери. Домактың делгеренгей кезигүүнер-биле нарынчыгтынары, оларга бижик демдектери. Причастиелиг бөлүлелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчыгтынары.</p> <p>Причастиелиг бөлүлелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактың нарынчыгтынары.</p> <p>Чогаалыг</p> <p>Деепричастиелиг бөлүлелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактың нарынчыгтынары. Деепричастиелиг бөлүлелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнерлиг домактарга бижик демдектери.</p> <p>Деннелелиг бөлүлелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактың нарынчыгтынары.</p> <p>Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар.</p> <p>Домактың адалгалар-биле нарынчыгтынары.</p> <p>Адалганың интонациязы: домактың мурнунга, ортузунга болгаш соонга. Адалгалыг домактарга бижик демдектери.</p> <p>Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар дугайында билиг. Домактың кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар-биле нарынчыгтынары, оларга бижик демдектери. Нарынчыгтынган домактарның сөзүглел тургузарына ужур-дузазы. Нарынчыгтынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазы. Нарынчыгтынган домактарга катаптаашкын</p>	20						
-------	--	----	--	--	--	--	--	--

57	Хыналда ажыл	1	1	1				
58	Чогаадыг-толөвилел	1			1			
59-63	Монолог-чурумал Монолог-угаап боданышкын Монолог- тоожушкун. Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевири Диалог болгаш чугаа культуразы. Диалог, полилог болгаш монолог – чугааның хевирилери.	5						
64	Чогаадыг	1			1			
65-67	Чыл төнчүзүндө түңнел катаптаашкын Сөс каттыжышкыны. Бөдүүн домак. Нарынчыттыгынган бөдүүн домактар	3						
68	Хыналда ажыл	1	1					
		68 шак						

8 класс – 68 ш.

Каптаашкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлык диктант, телевилел дээш о.о.) – 12 шак.
Теория болгаш практика – 48 шак.

Ажылгаар шенелде өөредилге ному: Тыва дыл. 8 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Л.Х.Ооржак, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар.
– Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2023.

№ урока	Программа зайы-биле темалар	Шактар саны			Дата		ЭОР
		шагы	Хыналда ажыл	Чугаа сайзырадылгазы	План	Факт	
1-3	Бүгү делегейиниң төрээн дыл хүнүнүң дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы. Чечен чогаал стилиниң дугайында.	3					
4	7 класска өөрентен чүүлдеринге катаптаашкын	1					
5	Чогаадыг «Төрээн дыл чуге херегил?»	1		1			
6-10	Сөс каттыжышкыны. Сөс каттыжышкынының дугайында билиг. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжышкыннары. Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Сөс каттыжышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы.	5					
11	Хыналда ажыл	1	1				

12-16	<p>Бөдүүн домак дугайында билиг (домактың грамматиктиг ооргазы, ийи составтыг, чаңгыс составтыг домактар; делгеренгей, делгеренгей эвес домактар).</p> <p>Ийи составтыг домактар. Домактың чугула кезигүннери.</p> <p>Кол сөс, ооң илереттинери. Кол сөстүң көргүзүкчүлери.</p> <p>Сөглөкчи, ооң илереттинери, хевирлери (бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг кылыг сөстүг, составтыг ат сөстүг).</p> <p>Сөглөкчинин составында модальдыг сөстөр.</p> <p>Делгеренгей эвес бөдүүн домактар. Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	5						
17-21	<p>Домактың ийиги черге кезигүннери. Немелде.</p> <p>Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.</p> <p>Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери.</p> <p>Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг арганың, чылдаганың болгаш сорулганың, хемчегнин байдалдары. Байдалдарның илереттинери. Делгеренгей домактар дугайында билиг. Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	5						
22	Хыналда ажыл	1	1					
23	Чогаадыг	1	1					
24-27	<p>Чаңгыс составтыг домактар.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери.</p>	4						

	<p>Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынныг домак. Тодаргай эвес арынныг домак. Арын чок домактар. Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары. Чаңгыс составтыг бөдүн домактарның сөзүглел турузарынаг ажур-дузаы. Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.</p>						
28-29	<p>Долу болгаш долу эвес домактар. Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Долу эвес домактарны чугаага болгаш нарын домактарга ажыглаары.</p>	2					
30-34	<p><i>Словарьлыг диктант</i> Нарынчылтынган домактар дугайында билиг. Домактың чаңгыс аймак кезигүүнер дузазыбиле нарынчылтынары. Чаңгыс аймак кезигүүнерниң илереттинери. Чаңгыс аймак кезигүүнерниң холбажыр аргалары. Чаңгыс аймак кезигүүнерлиг домактарга түднөкчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодаралгалар, оларга бижик демдектери.</p>	5					
35	Кагаптаашкын	1					
36	Хыналда ажыл	1	1				

37-56	<p>20</p> <p>Тускайлаан кезигүүнүг домактар. Тодарадылгалар болгаш капсырылгаларны тускайлаары, оларга бижик демдектери. Домактын делгеренгей кезигүүнер-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактын нарынчыттынары. Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактын нарынчыттынары. Чогаадыг Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактын нарынчыттынары. Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнерлиг домактарга бижик демдектери. Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактын нарынчыттынары. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар. Домактын адалгалар-биле нарынчыттынары. Адалганың интонациязы: домактын мурнунга, ортузунга болгаш соонга. Адалгалыг домактарга бижик демдектери. Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар дугайында билиг. Домактын кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Нарынчыттынган домактарның сөзүглел тургузарына ужур-дузазы. Нарынчыттынган домактарның синтаксестиг сайгарылгазы. Нарынчыттынган домактарга катаптаашкын</p>	
-------	---	--

57	Хыналда ажыл	1	1					
58	Чогаадыг-толевилел	1		1				
59-63	Монолог-чурумал Монолог-угаап боданыышкын Монолог-тоожуушкун. Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевири Диалог болгаш чугаа культуразы. Диалог, полилог болгаш монолог – чугааның хевирлери.	5						
64	Чогаадыг	1		1				
65-67	Чыл төнчүзүнде түннел катаптаашкын Сөс кагтыжышышкыны. Бөдүүн домак. Нарынчыттыгын бөдүүн домактар	3						
68	Хыналда ажыл	1	1					
		68 шак						

8 класс – 68 ш.

Катапташкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлык диктант, телевилел дээш о.ө.) – 12 шак.
Теория болгаш практика – 48 шак.

Ажыглаар шенелде өөредилге ному: Тыва дыл. 8 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Л.Х. Ооржак, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар.
– Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2023.

№ урока	Программа аайы-биле темалар	Шактар саны			Дата		ЭОР
		шагы	Хыналда ажыл	Чугаа сайзырадылгасы	План	Факт	
1-3	Бүгү делегейниң төрөөн дыл хүнүнүң дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустун аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы. Чечен чогаал стилиниң дугайында.	3					
4	7 класска өөрөнген чүүлдеринге катаптаашкын	1					
5	Чогаадыг «Төрөөн дыл чуге херегил?»	1		1			
6-10	Сөс каттыжышкыны. Сөс каттыжышкынының дугайында билиг. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжышкыннары. Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Сөс каттыжышкыннарының синтаксистиг сайгарылгасы.	5					
11	Хыналда ажыл	1	1				

12-16	<p>Бөдүүн домак дугайында билиг (домактын грамматиктиг ооргазы, ийи составтыг, чаңгыс составтыг домактар; делгеренгей, делгеренгей эвес домактар).</p> <p>Ийи составтыг домактар. Домактын чугула кежигүннери.</p> <p>Кол сөс, ооң илереттинери. Кол сөстүн көргүзүкчүлери.</p> <p>Сөглекчи, ооң илереттинери, хевирлери (бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг кылыг сөстүг, составтыг ат сөстүг).</p> <p>Сөглекчинин составында модальдыг сөстөр.</p> <p>Делгеренгей эвес бөдүүн домактар. Домактын синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	5				
17-21	<p>Домактын ийиги черге кежигүннери. Немелде.</p> <p>Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.</p> <p>Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери.</p> <p>Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштун, кылдыныг аргазынын, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегнин байдалдары. Байдалдарның илереттинери.</p> <p>Делгеренгей домактар дугайында билиг.</p> <p>Домактын синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	5				
22	Хыналда ажыл	1				
23	Чогаадыг	1			1	
24-27	<p>Чаңгыс составтыг домактар.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери.</p>	4				

	<p>Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Тодаргай арынныг домак. Тодаргай эвес арынныг домак. Арын чок домактар. Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары. Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынаг ужур-дузазы. Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.</p>							
28-29	<p>Долу болгаш долу эвес домактар. Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Долу эвес домактарны чугаага болгаш нарын домактарга ажылгаары.</p>	2						
30-34	<p><i>Словарьлыг диктант</i> Нарынчыттыг домактар дугайында билиг. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазыбиле нарынчыттынары. Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери. Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары. Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түннекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодардылгалар, оларга бижик демдектери.</p>	5						
35	Катаптаашкын	1						
36	Хыналда ажыл	1	1					

37-56	<p>Тускайлаан кезигүүнүг домактар.</p> <p>Тодарадылгалар болгаш капсырылгаларны тускайлаары, оларга бижик демдектери. Домактын делгеренгей кезигүүнер-биле нарынчтыгынары, оларга бижик демдектери. Причастиелиг бөлүгүлдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактын нарынчтыгынары.</p> <p>Причастиелиг бөлүгүлдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактын нарынчтыгынары.</p> <p>Чогаадыг</p> <p>Деепричастиелиг бөлүгүлдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактын нарынчтыгынары. Деепричастиелиг бөлүгүлдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнерлиг домактарга бижик демдектери.</p> <p>Деннелгелиг бөлүгүлдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактын нарынчтыгынары.</p> <p>Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар.</p> <p>Домактын адалгалар-биле нарынчтыгынары.</p> <p>Адалганың интонациязы: домактын мурнунга, ортузунга болгаш соонга. Адалгалыг домактарга бижик демдектери.</p> <p>Кириилде сөстөр болгаш кириилде домактар дугайында билиг. Домактын кириилде сөстөр болгаш кириилде домактар-биле нарынчтыгынары, оларга бижик демдектери. Нарынчтыгынган домактарның сөзүлел тургузарынага уjur-дузазы. Нарынчтыгынган домактарның синтаксисти сайгарылгазы. Нарынчтыгынган домактарга катаптаашкын</p>	20						
-------	---	----	--	--	--	--	--	--

57	Хыналда ажыл	1	1	1				
58	Чогаадыг-толевилел	1			1			
59-63	Монолог-чурумал Монолог-угаап боданышкын Монолог-тоожушкун. Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевири Диалог болгаш чугаа культуразы. Диалог, полилог болгаш монолог – чугааның хевирлери.	5						
64	Чогаадыг	1			1			
65-67	Чыл төңчүзүнде түнел катаптаашкын Сөс катгыжышышкыны. Бөдүүн домак. Нарынчыгтыг бөдүүн домактар	3						
68	Хыналда ажыл	1	1	1				
		68 шак						

Тайылбыр бижик

1. 2024-2025 өөредилге чылында ажылчын программаны Тыва Республиканын ниити өөредилгенин федералдыг күрүне стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан.

2. Ажылчын программаны кол ниити өөредилгенин 9-ку класска «Төрээн (тыва) дылды» өөредир чижек Программазынга даянган. 2022ч.

3. Куулар Е.М., Ооржак Л.Х., Оюн Т.Б., Сарыглар Ч.А. Тыва дыл. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному, 9 класс. Кызыл – 2023 ч.

Өөредилге программазын 68 шакка тургускан.

Амгы үеде тыва дыл Тыва Республиканын күрүне дылы болбушаан, тыва чоннун төрээн дылы бооп чоруур. Өөреникчилерни дылга өөредири оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел бодалдарын хевирлээр. Оон ангыда төрээн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге программазы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5-9 класстарга төрээн дыл курузу 1-4 класстарга өөренип эрткен чүүлдерниң дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилерниң эге класстарга төрээн дылга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

Тыва дылды өөредириниң сорулгалары:

• *Өөредиглиг:*

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырының быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарының бодалдарын аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илередириниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерни ниитилел амыдыралынга дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунун дугайында бөдүүн билиглер-биле таныштырар;

Сайзырадылгалыг:

- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянның номчурунун мергежилдерин сайзырадыр;

Кижизидилгелиг:

- төрээн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээдип алырынга өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотизмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- төрээн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүнү-биле ажыглаар;

— өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөрөдилгениң болгаш күш-ажылдын сагылга-чурумун сагырынга кижизидер.

Тыва дыл башкылаарының кол ажил үгланыышкыны:

1. Өөреникчилерни медреселдиди-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарынга өөредери;
2. Оларга төрөөн дыл болгаш чогаал талазы-биле эге билиглерни бээри;
3. Өөреникчилерни ном-биле ажылдаарынга чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонургалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;
4. Өөреникчилерниң мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
5. Өөренип таныыр чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчыктырары.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы

Уругларның шингээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырынын шиитпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклопедиялар, словарьлар, Интернет-ресурстар) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

Тыва дыл эртеминиң тургузуу (9 класс)

9-ку класска катаптаашкын кылгаш, оон «Синтаксис болгаш пунктуация» деп бөлүктүн «Хөй кезектерлиг нарын домактар» деп эгезин эрткеш, «Стилистика» болгаш «Чугаа культуразы» деп эгелерни өөренир. Бо эгелерге тыва литературлуг дыл болгаш оон стильдерин, чугаа жанрларының дугайында билигни, дылдың нормаларының болгаш чугаа культуразының айтырыгларын өөренирин база киирген.

«Дыл дугайында ниити билиглер» деп эгеге ниити дыл эртеми база тыва дыл дугайында шингээткен билиглерни түңнээр. Оон ыңай 9-ку класска лексика, фонетика, грамматика база орфография болгаш пунктуация талазы-биле өөрөнгөн чүүлдерни түңней системажыдып катаптаар.

Өөрөдилге планында «Тыва дыл» деп эртеминиң туружу:

Базистиг өөрөдилге планында тыва дылды өөрениринге 9-ку класска неделяда 2 шакты берип турар.

9-ку класстың өөреникчилеринин

кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери:

Нарын синтаксистиг конструкцияларны сайгарар, оларның аразында харылзаазын көргүзөр схема-шыйыглар кылып. Янзы-бүрү хевирлерлиг нарын домактарны тургузар, сайгарар, оларга бижик демдектерин шын салып, тайылбырлап билер.

Сөзүглелдин стилин болгаш жанрын тодарадыр. Литературлуг дылдың нормаларын сагыыр.

Пунктуациядан. 8 – 9 класстарга өөрөнгөн пунктограммаларны тывар, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар.

Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салыр.

Орфографиядан. 5 – 6 класстарга өөрөнгөн орфограммаларны шын бижиир болгаш тайылбырлаар.

Немелде литература:

1. Март-оол К. Б. 5 – 9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл – 2002 ч.
2. Ойдан-оол А. К., Ооржак М. Ч., Ооржак С. Т.-С. Диктантылар чыындызы. Кызыл – 2003 ч.
3. Ойдан-оол А. К., Гадар-оол С. К. Эдертиглер чыындызы. Кызыл – 2004 ч.
4. Сувандии Н. Д. Тыва дылдың практикумунга мергежилгелер чыындызы. Кызыл, 2003ч.
5. Матпаадыр. Уругларга аас чогаалы. Кызыл, ТывНУЧ, 2006.

Словарьлар:

1. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). - Новосибирск: Наука, 2002.
2. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). - Новосибирск: Наука, 2003.
3. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л). - Новосибирск: Наука, 2004.
4. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том IV. (М, Н, О, Ө, П). - Новосибирск: Наука, 2008.
5. С.И. Ожегов. Толковый словарь русского языка. - М.: Русский язык, 1988.
6. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). - Новосибирск: Наука, 2003.
7. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К, М). - Новосибирск: Наука, 2004
8. Тыва-орус словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1968.

Тыва Дыл 9 класс (68 шак)

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, телевизел дээш о.ө.) – 10 шак.

Теория болгаш практика – 52 шак.

Ажыглаар шенелде өөредилге ному: Тыва дыл. 9 класс. Авторлары: Е.М. Куулар, Л.Х. Ооржак, Т.Б. Оюн, Ч.А. Сарыглар. – Красноярск: ООО Издательство «Офсет», 2022.

№	Темалар	Шагы	Х/а	Ч/с	План	Факт	ЭОР
1	8 класска өөренген чүүлдеринге катаптаашкын	1					https://irnsh.ru
2-11	Тыва Дылдың тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы. Тыва Дылдың ниитилел амыдыралында ужурутказы болгаш хүлээлгелери. Бижиктиң баштайгы хевирлери. Петроглифтер, иероглифтер дугайында. Түрктөрниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында. Төвүт болгаш эрги моол бижиктер, оларның тыва дыл-биле холбаалыы. Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери. Тыва дылдың шинчилекчилери. Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа) Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер,	10					https://irnsh.ru

	кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар).								
	Чүглө тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр. (Этнокультурлуг сөс курлавыры) Тыва дыл – социал четкилерде.								
12	Хыналда чогаадыг	1							https://irnsh.ru
13-16	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа болгаш авторнуң сөстери. Дорт чугаалыг домактарга бижик демдектери. Доора чугаа. Доора чугаалыг домактарга бижик демдектери. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга уjurдузазы.	4							https://irnsh.ru
17	Каптаашкын	1							https://irnsh.ru
18	Хыналда ажыл	1	1						https://irnsh.ru
19-20	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы. Нарын домактарның бөлүктери: чагырышпаан, чагырышкан. Нарын домактың кезектериниң аразында холбажыр аргалары: Эвилелдер чок болгаш эвилелдерлиг нарын домактар. Нарын домактың кезектериниң үн аяны-биле каттыжары. Нарын домактың кезектериниң эвилелдер азы	2							

	эвилелзиг сөстөр дузазы-биле каттыжары.																																																																																						
21-25	<p>Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары.</p> <p>Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар.</p> <p>Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Аңгылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар.</p> <p>Чагырышпаан нарын домакка бижик демдектери.</p> <p>Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы</p>	5	1																																																																																				
26	Хыналда ажыл	1	1																																																																																				
27	Чогаадыг	1	1																																																																																				
28-39	<p>Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактың туружу.</p> <p>Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары.</p> <p>Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары, оларга бижик демдектери: Немелдениң тайылбыр домаа. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери.</p> <p>Тодарадылганың тайылбыр домаа.</p> <p>Даар байдалдың тайылбыр домаа.</p> <p>Черүлдээниң тайылбыр домаа.</p> <p>Сорулганың тайылбыр домаа.</p>	12	1	1																																																																																			

	<p>Чылдагаанның тайылбыр домаа. Деңжелениң тайылбыр домаа. Туруштуң тайылбыр домаа. Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	8 9 10 11 12						
40	Хыналда ажыл	1	1					
41-42	Хөй кезектерлиг чагырышлаан болгаш чагырышкан нарын домактар. Нарын синтаксистиг конструкциялар. Оларның кезектериниң аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери. Нарын синтаксистиг конструкцияларның синтаксистиг сайгарылгазы.	2						https://irnsh.ru
43	Хыналда ажыл	1	1					https://irnsh.ru
44	Чогаадыг	1	1					https://irnsh.ru
45-49	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери. Сөзүглелдин темазы, кол бодалы. Сөзүглелдин уткалыг кезектери (микротема). Абзац дугайында билиг. Домактарның (лексиктиг, морфологуг, синтаксистиг) болгаш сөзүглелдин (микротемалар) кезектериниң аразында каттыжар аргалары. Сөзүглелдин планы. Тезис. Аннотация.	5						https://irnsh.ru

50-57	Сөзүгелди допчулай бжири (конспект). Чогаадыг. Тест	<p>8</p> <p>Стилистика дугайында билиг. Дылдың ажыгалының аайы- биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстер, хевирлер, домактар.</p> <p>Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стильдери. Эртем стилинің жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия).</p> <p>Албан-херек стилинің жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...). Публицистика стилинің жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдегелдери, репортаж...).</p>				https://irnsh.ru
	<p>Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалаажыры, маргыжары.</p> <p>Чечен чогаал стили, ооң жанрларының дыл талазы-биле онзагайлары.</p>				https://irnsh.ru	

	<p>Синонимика – стилистиканың қол өзээ. Лексиканың стиль синонимнери. Грамматиканың стиль синонимнери. Словарьлыг диктант</p>						
58	Практиктиг ажыл	1		1			https://irnsh.ru
59-62	<p>Аас болгаш бижимел чугаа, монолог, диалог, полилог (катаптаашкын).</p> <p>Литературлуг дылдың нормалары. Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар. Лексика талазы-биле нормалар.</p> <p>Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар.</p> <p>Сөзүглел-биле ажилдың хевирлери. Өөредилге ному, дыл словарьлары, немелде литература-биле ажилдаар аргалар.</p>	4					https://irnsh.ru
63	Хыналда ажыл	1		1			https://irnsh.ru
64-67	<p>5-9 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге түңнел катаптаашкын. Фонетика. Орфоэпия. Орфография. Лексика. Морфология. Синтаксис болгаш пунктуация. Стилистика.</p>	4					https://irnsh.ru
68	Хыналда ажыл	1		1			https://irnsh.ru

Тайылбыр бижик

Кижинин төрөөн дылы - чүгле оон иезинин дылы эвес, ол дылга чугаалап турар бүгү чоннуң дылы. Дыл тускай аймак-сөөк улустуң нация болурунун база бир кол демдээ болбушаан, бүгү национал культураның үндезини болур. Дылда чоннуң бүгү-ле байлаа синниккен. Сайзырангай, хөй функциялыг дыл кижилерниң мөзүлүг, чаагай сеткилдиг, келир үеге бүзүрелдиг кылдыр кижизиттинеринге улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш тыва чоннуң, тыва школачыларның кол сорулгазы болза төрөөн дылды шингээдип ап, ону камнап, байыдып, аңаа чоргаарланып, янзы-бүрү бокталдырышышкындан чайладып, арыг эдилээри болур.

Ындыг болганда, школачыларның төрөөн чугаазын сайзырадыр, оларның төрөөн дылынын сүзүүн-байлаан шингээдип, өөренип алырынга оларны амыдыралга белеткээр талазы-биле деткимче көргүзери кол сорулга бооп турар.

Программаның ады болгаш авторлары:

1. 10-гу класстың тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезинин күрүне стандартының национал-девискээр кезээнге дүүштүр Күрүнениң Федералдыг өөрөдилге стандарттарының негелделери-биле тургускан.
2. Доржу К.Б., Сарыглар Ч.А. 2018 чылда эде чаарттынып кылдынган 10-гу класска тыва дылды өөрөдир чижек Программасынга даянган.

Өөрөдилге номнары:

- 1.1. Авторлары: А.К. Ойдан-оол, Б.К. Ондар, К.Б. Доржу, Е.М. Куулар. Тыва дыл. 10-11 класс, ниити өөрөдилге черлеринге. Кызыл 2007ч. –1-ги үндүрүлгези.
- 1.2. Авторлары: Е.М. Куулар, Н.Д. Сувандии, С.Э. Лопсан. Тыва дыл. 10-11 класс, ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. Кызыл, 2023ч.

Тыва дылды өөрөдиринин сорулгалары:

• Өөрөдилгиз:

--- өөрөникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билиринин мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
— шын бижииринин болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;

— теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарының бодалдарын аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илередириниң мергежилдери-биле чепсеглээр;

— өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;

— өөреникчилерни ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунун дугайында бөдүүн билиглер-биле таныштырар;

• **Сайзырадылгалыг:**

— оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;

— өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;

— шын, медреселдиг, аянныг номчуурунун мергежилдерин сайзырадыр;

• **Кижизидилгелиг:**

— төрээн дылына камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдын байлаан шингээдип алырына өөреникчилернин сонуургалын күштелдирер;

---өөреникчилерни патриотизмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;

— ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;

— төрээн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүнү-биле ажыглаар;

— өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун сагырына кижизидер.

10-гу класстың чедип алыр мергежилдери болгаш чаңчылдары:

- 5-9 класстарга өөрөнгөн орфограммаларны, пунктограммаларны тывар, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар;
- сөс каттыжышкынының болгаш бөдүүн домактың янзыларын тодарадып шыдаар, синтаксистиг сайгарылганы кылып, нарынчыттырган домактарга болгаш нарын домактарның кезектеринге бижик демдектерин салып билер;
- нарын синтаксистиг конструкцияларны сайгарар, оларның аразында харылзаазын көргүзөр схема-шыйыглар кылып, тайылбырлап билер.; янзы-бүрү хевирлерлиг нарын домактарны тургузар, сайгарар болгаш оларга бижик демдектерин шын салып, тайылбырлап билер;

- өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларын ылгап шыдаар, аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглап, бижик демдектерин салып билир.

Немелде материалдар:

1. Доржу К.Б. Амгы тыва литературлуг дылга мергежилгелер. Кызыл – 2003.
2. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарынын методиказы. Кызыл – 2001.
3. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч., Ооржак С.Т-С. Диктантылар чыындызы, 5-9 класстарга. Кызыл – 2003.
4. Сувандии Н.Д. Тыва дылдын практикунга мергежилгелер. Кызыл – 2003.
5. Тыва дыл. Башкы училищезинин сургуулдарынга болгаш эге класстар башкыларынга өөредилге ному. Кызыл – 1993.
6. Тыва орфографиянын болгаш пунктуациянын дүрүмнери. Кызыл – 2001.
7. Тыва дыл талазы-биле эртем-методиктиг статьялар.
8. Матпаадыр. Уругларга аас чогаалы. Кызыл, ТывНУЧ, 2006.

Словарьлар:

1. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). - Новосибирск: Наука, 2002.
2. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). - Новосибирск: Наука, 2003.
3. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л). - Новосибирск: Наука, 2004.
4. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том IV. (М, Н, О, Ө, П). - Новосибирск: Наука, 2008.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. - М.: Русский язык, 1988.
6. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). - Новосибирск: Наука, 2003.
7. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К, М). - Новосибирск: Наука, 2004
8. Тыва-орус словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1968.
9. Орус-тыва словарь. – М: Куруненин даштыкы болгаш национал словарьлар ундурер парлалга чери, 1953.
10. Орус-тыва словарь. – М: «Русский язык», 1980.
11. Краткий русско-тувинский словарь. – Кызыл, 1994.

Тыва Дыл 10 класс(68 шак)

№	Темалары	Шагы	Х/а	Ч/с	План	Факт	ЭОР
1	Дыл дугайында билиг. Тыва дыл – турк дылдарнын бирээзи.Өске турк дылдарның аразында Тыва дылдын туружу. Тыва дылдын нийтилел хүлээлгелери.	1					https://irmsh.ru
2	Орхон-енисей бижии – түрктөрниң өгбелериниң бижии. Бижиктиг тураскаалдарның шыгжаттынганы. Бижимел тураскаалдарның хевирлери болгаш жанрлары.	1					https://irmsh.ru
3-4	Лексика. Сөс. Сөстүң утказы, уткаларынын аразында харылзаалар. Сөстүң лексиктиг болгаш грамматиктиг уткалары. Сөстүң дорт, доора, көжүргөн утказы	2					https://irmsh.ru
5	Чангыс болгаш хөй уткалыг сөстөр.	1					
6	Сөстөрниң уткалыг харылзааларынын айы-биле бөлүктери: омонимнер, ооң хевирлери.	1					https://irmsh.ru
7	Синонимнер, оларнын янзылары. Антонимнер.	1					https://irmsh.ru
8	Хыналда диктант «Уйгу чок Улуг-Хем»	1	1				
9	Частырылгар-биле ажыл	1		1			
10-11	Лексиканы тывылган угунун айы-биле бөлүктээри. Нийти түрк лексика. Үлөгерлээн лексика. Моол дылдан үлөгерлээн сөстөр	2					https://irmsh.ru
12	Орус дылдан болгаш орус дылды дамчыштыр үлөгерлээн сөстөр.	1					https://irmsh.ru
13-14	Лексиканы ажыглалынын айы-биле бөлүктээри. Ховар ажыглалдын сөстери. Эргижирээн сөстөр. Неологизмнер.	2					
15-16	Кызыгаарлыг ажыглалдын сөстери. Терминнер болгаш мергежил сөстери (профессионализмнер).	2					https://irmsh.ru
17	Жаргонизмнер. Диалектизмнер	1					https://irmsh.ru
18	Онзагай ажыглалдыг сөстөр: табу, эвфемизмнер.	1					
19	Тыва ономастика	1					

20	Фразеология.		1					
21	Тыва лексикография.		1					
22	Лексикага түннел кичээл. Хыналда тест.		1	1				https://irnsh.ru
23	ЧСК. Кыска чогаадыг «Тывызыксыг тыва дылым»		1		1			https://irnsh.ru
24	Фонетика, графика, орфоэпия (шын адалга). Ажык үннерниң бөлүктээшкини		1					
25-26	Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкини		2					
27-28	Ажык үннернин аяннажылгазы (сингармонизм). Үннерниң каттыжар ниити дүрүмнери.		2					
29	Ажык эвес үннерниң сөс иштинге дөмейлежири (ассимиляция).		1					https://irnsh.ru
30	Ажык эвес үннерниң сөс иштинге дөмейлежири (ассимиляция).		1					https://irnsh.ru
31	Үннерниң чидери болгаш оон түннелдери.		1					
32	Сөс иштинге туружунуң аайы-биле үннерниң өскерли бээри		1					
33	Протеца, эпентеза, эпитеза.		1					
34	Графика.Алфавит		1					
35	Кадыг(ь), чымчак (ь)демдектерни хереглээри.		1					https://irnsh.ru
36	Слог. Тыва дылда слогтуң хевирлери. Ударение.		1					https://irnsh.ru
37	ЧСК. Хыналда диктант.		1	1				
38	Частырылгар-биле ажыл		1		1			
39	Орфоэпия. Сөстү шын көжүрериниң дүрүмү.		1					
40	Кичээл-практикум.		1		1			
41	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Сөстерниң уткалыг кезектери (морфемалар). Кожумактарнын вариантылыгы болуру		1					
42	Дөс дугайында билиг. Хевир тургузар кожумактар.		1					
43	Өскертилге кожумактары.		1					https://irnsh.ru
44	Бот ажыл. Сөс тургузуунга сайгарылгалар.		1	1				https://irnsh.ru

45	Сөс чогаадылгазы. Морфологтуг арга.	1						
46	Синтаксистиг арга.	1						
47	Хураангайлаашкын аргазы.	1						
48	«Сөс чогаадылгазы» деп темага зачет	1	1					https://irmsh.ru
49	Грамматика. Морфология. Чугаа кезектери. Тускай чугаа кезектери. чүве ады.	1						https://irmsh.ru
50-51	Чүве адының бичеледир, чассыдар хевирин..	2						https://irmsh.ru
52	Ч.А өскерлир хевирлери-сан, хамаарылга, пажеж	1						
53	Демдек ады	1						
54	Сан ады.	1						https://irmsh.ru
55	Ат орну.	1						https://irmsh.ru
56	ЧСК. «Сөстер делегейи» деп темага грамматиктиг чогаадыг.	1	1					
57-58	Кылыг сөзү Кылыг сөзүнүң залогтары.	2						
59	Кылыг сөзүнүн видтери.	1						https://irmsh.ru
60	Причастиелер	1						https://irmsh.ru
61	Деепричастиелер.	1						https://irmsh.ru
62	Наклонениелер.	1						https://irmsh.ru
63	Тускай чугаа кезектери. ЧСК. Тест	1	1					
64	Частырыглар-биле ажыл. Наречие.	1	1					
65	Дузалап чугаа кезектери. Эдеринчилер.	1						
66	Артынчылар.	1						
67	Эвилелдер, эвилелзиг сөстер .Аян (алгы) сөзү.	1						https://irmsh.ru
68	Түннел кичээл	1						https://irmsh.ru https://irmsh.ru